

ВІСНИК РЯТІВНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

ACTA ARCHAEOLOGIAE CONSERVATAE

ВИПУСК 1

Видання здійснено
за фінансової підтримки
мецената та шанувальника
давньої історії України
п. Юрія Котика

Видавництво «Астролябія»
Львів 2015

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
SCIENTIFIC RESEARCH CENTRE «RESCUE ARCHAEOLOGICAL SERVICE»
DEPARTMENT OF ARCHEOLOGY OF THE EARLY SLAVS AND
REGIONAL FIELD RESEARCH
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

**JOURNAL
OF RESCUE ARCHAEOLOGY**
ACTA ARCHAEOLOGIAE CONSERVATIVAE

VOLUME 1

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР «РЯТІВНА АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА»
ВІДДІЛ АРХЕОЛОГІЇ РАННІХ СЛОВ'ЯН
ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ

ВІСНИК РЯТІВНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

ACTA ARCHAEOLOGIAE CONSERVATIVAE

ВИПУСК 1

ВІСНИК РЯТІВНОЇ АРХЕОЛОГІЇ (ACTA ARCHAEOLOGIAE CONSERVATIVAE). Вип. 1. — Львів: НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України, 2015. — 304 с.

Серія присвячена публікаціям з рятівних археологічних досліджень. Публікуються нові археологічні матеріали, дослідження з питань методології та методики проведення рятівних археологічних досліджень в Україні та за кордоном, вітчизняної та закордонної законодавчої бази, теоретичні напрацювання з проблем соціально-культурного та етнокультурного розвитку, взаємозв'язків давнього населення України. Для археологів, істориків, фахівців у галузі збереження культурної спадщини, студентів історичних факультетів зі спеціальності та спеціалізації «археологія», всіх, хто цікавиться рятівною археологією та збереженням археологічної спадщини України.

Редакційна колегія:

Козак Д. Н. — доктор історичних наук, професор, завідувач відділу раннях слов'ян та регіональних досліджень, заступник директора Інституту археології НАН України, відповідальний редактор;

Михайлина Л. П. — доктор історичних наук, Генеральний директор Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, заступник відповідального редактора;

Магомедов Б. В. — доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу раннях слов'ян та регіональних досліджень Інституту археології НАН України;

Пивоваров С. В. — доктор історичних наук, професор, заступник Генерального директора з наукової роботи Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника;

Терпиловський Р. В. — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Голубева І. В. — кандидат історичних наук, директор Дочірнього підприємства ДП Науково-дослідний центр «Охоронно-археологічна служба України» ІА НАН України;

Дяченко О. В. — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу енеоліту-бронзового віку Інституту археології НАН України;

Петраускас О. В. — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології раннях слов'ян та регіональних досліджень Інституту археології НАН України;

Милян Т. Р. — кандидат історичних наук, заступник директора Науково-дослідного центру «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України, відповідальний секретар.

Рецензенти:

Любічев М. В. — доктор історичних наук, доцент кафедри історії Східної Європи Харківського національного університету імені Василя Каразіна;

Гопкало О. В. — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології раннях слов'ян та регіональних досліджень Інституту археології НАН України;

Шишкін Р. Г. — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту археології
Національної академії наук України, протокол № 4 від 21.05.2015 р.*

Текст © Бадзінська К., Баюк В., Дяченко О. та ін., 2015

Дизайн © Видавництво «Астролябія», 2015

ПАМ'ЯТІ ВЧИТЕЛЯ, КОЛЕГИ, ДРУГА

ДЕНИС НИКОДИМОВИЧ КОЗАК

02.04.1944 – 23.10.2014

CONTENTS

INTRODUCTION	10
THEORIES. HYPOTHESES. METHODOLOGY	11
Diachenko O. The issue of the Cucuteni-Trypilya settlements size	12
Kuśnierz J. Reconstructing the fortifications in Zamosc fortress in 2011–2012: the issue of archaeological supervision	26
Harper T. K. The effect of climatic variability on population dynamics of the Cucuteni-Trypilya cultural complex and the rise of the Western Trypilya giant-settlements	44
Tarapata D. Trends in demographic development as a tool for relative dating (with application to settlements of the Chechelnitskaya local group)	67
Pyvovarov S. Ryurikovychi signs on the Bukovynian archaeological antiquities of ancient Rus times.	75
Badzińska K. Archaeology of the valley of Ukrainian-Polish river Varezhanka: methodological issues of complete archaeological surveys of an area.	86
MATERIALS OF RESEARCH	99
Nazar I. Investigations of sites of Romeiky-1 and Mala Glumcha-1 in the Forrest region	100
Salo B. Complex of sites Skolobiv-Davydivka: the results of researches in 2011	118
Petrauskas O., Koval O. Materials from emergency excavations of the multi-layered settlement of Torchyn-1	143
Mylyan T. Researches of sites in the Radomyshl micro-region in 2009–2011.	160
Kushtan D., Vinokurov N. Settlement of the Meso–Neolith–Bronze Age at the Artesian valley in Crimean Azov region	181

ЗМІСТ

СЛОВО ВІД РЕДАКЦІЇ	10
ТЕОРІЇ. ГІПОТЕЗИ. МЕТОДОЛОГІЯ	11
Дяченко О. Проблема розмірів Кукутень-Трипільських поселень	12
Кусьнєж Є. Реконструкція укріплень фортеці Замостя у 2011–2012 роках. Проблема археологічного нагляду	26
Харпер Т. К. Вплив змін клімату на популяційну динаміку Кукутень-Трипільського культурного комплексу і формування західнотрипільських поселень-гігантів.	44
Тарапата Д. Демографічні тенденції як джерело відносного датування (за матеріалами поселень чечельницької групи).	67
Пивоваров С. Знаки Рюриковичів в археологічних старожитностях Буковини давньоруського часу	75
Бадзінська К. «Археологія долини польсько-української ріки Варенжанка» — методичні проблеми проведення суцільного археологічного обстеження	86
МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕНЬ	99
Назар І. Дослідження пам'яток Ромейки-1 та Мала Глумча-1 на Поліссі	100
Сало Б. Комплекс пам'яток Сколобів-Давидівка: результати досліджень у 2011 р.	118
Петраускас О., Коваль О. Матеріали рятівних археологічних досліджень багатощарового поселення Торчин-1	143
Милян Т. Дослідження пам'яток на Радомишльщині у 2009–2011 рр.	160
Куштан Д., Винокуров М. Поселення доби мезо—неоліту та бронзи в урочищі Артезіан у Кримському Приазов'ї	181

Pereverzev S., Sorokun A.

Vyshen'ki 2 and Vita-Lytovska settlements and their place in Neolith of Kyiv region 192

Kyrylenko O.

Eneolithic and Bronze Age ceramics from the settlement Sophian Borschagivka 207

Il'kiv M.

Archaeological survey at the settlement of the late Bronze Age Mamayivtsi
in the Upper Prut region 220

Bayuk V.

The collection of coins from the excavations of the tavern-building in Shepel in 2010 237

Zlatogorskyi O., Panyshko S.

Researches at the hillfort «Valy» in Volodymyr-Volynskyi in 2010 – 2012 245

HISTORY OF ARCHAEOLOGY 289

Tolochko D.

Gamchenko's place in the history of the Ukrainian museum of archeology
at the end of the 19th – beginning of the 20st century 290

LIST OF ABBREVIATIONS. 304

Переверзєв С., Сорокун А.

Поселення Вишеньки-2 і Віта-Литовська та їхнє місце в неоліті Київського регіону 192

Кириленко О.

Керамічний комплекс доби енеоліту—бронзи з поселення Софіївська Борщагівка 207

Ільків М.

Розвідки на поселенні пізньобронзового віку Мамаївці у Верхньому Попрутті 220

Баяк В.

Колекція монет з розкопок 2010 р. споруди-шинку із Шепеля 237

Златогорський О., Панишко С.

Дослідження городища «Вали» у м. Володимирі-Волинському у 2010—2012 роках. 245

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЇ 289

Толочко Д.

Місце Сергія Гамченка в історії української музейної археології кінця ХІХ — початку ХХ ст. 290

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ 304

СЛОВО ВІД РЕДАКЦІЇ

З плином часу археологія, як і кожна наукова галузь, збагачується новими знаннями. В останні роки склалося так, що рятівні археологічні дослідження зайняли своє вагоме місце. Завдяки їм дослідники мають можливість проводити польові дослідження, отримувати нові відомості, вводити в науковий обіг нововідкриті археологічні пам'ятки. Проведення рятівних робіт часто вимагає від археолога уміння швидко та грамотно застосовувати знання, оскільки часу на дослідження об'єкта обмаль. Проте це не звільняє від відповідальності провести дослідження фахово та якісно. Рятівні дослідження потребують знань як з археології, так і з інших наук — історії, географії, геології, геодезії тощо. Це змушує нас постійно бути в руслі провідних тенденцій у дослідженнях, володіти передовими навиками та знаннями.

Рятівні археологічні дослідження дають можливість як на практиці, так і в теорії користати з можливостей інтердисциплінарних досліджень, забезпечувати теоретичні напрацювання новими відомостями та знахідками. Започатковане нами видання плануємо перетворити у своєрідну платформу із обміну думками, технологіями, гіпотезами, практичними навиками польових досліджень, законодавчою практикою. Немаловажним для нас є також і закордонний досвід.

У цьому виданні пропонуємо як теоретичні напрацювання із демографії неолітичного часу, так і рефлексії із приводу рятівних досліджень у межах міста на прикладі Польщі. Також традиційно, як і для будь-якого археологічного видання, пропонуємо новий джерельний матеріал із польових досліджень, отриманий, зокрема, в 2011 р. під час будівництва лінії електропередач Рівненська АЕС — Підстанція «Київська».

Це видання присвячуємо світлій пам'яті Дениса Никодимовича Козака, який стояв біля витоків рятівної археології у незалежній Україні, боровся за збереження археологічної спадщини та впродовж усіх років слугував нам опорою у нашій праці.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АДЛУ	Археологічні дослідження Львівського університету, Львів
АО	Археологические открытия, Москва
АС	Археологический съезд
АСГЭ	Археологический сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград
ІА НАНУ	Інститут археології Національної академії наук України, Київ
КРУ «КІКЗ»	Кримська республіканська установа «Керченський історико-культурний заповідник»
КСИА	Краткие сообщения Института археологии, Москва
КСИИМК	Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР, Москва
МДАСУ	Матеріали та дослідження з археології Східної України, Луганськ
НА ІА НАН України	Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, Київ
НЗ ЛІМ	Наукові записки Львівського історичного музею, Львів
РА	Российская археология, Москва
СА	Советская археология, Москва
САИ	Свод археологических источников, Москва
ЗНТШ	Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Львів
APS	Archeologia Polski Środkowowschodniej, Lublin
MSROA	Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Rzeszów
OODA	Ośrodek ochrony dziedzictwa archeologicznego, Warszawa
WA	Wiadomości Archeologiczne

РОЗВІДКИ НА ПОСЕЛЕННІ ПІЗНЬОБРОНЗОВОГО ВІКУ МАМАЇВЦІ У ВЕРХНЬОМУ ПОПРУТТІ

МИКОЛА ІЛЬКІВ

Чернівецька філія ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України»
Інституту археології НАН України
58000, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2
ilkiv_chnu@ukr.net

Висвітлено результати розвідок на поселенні бронзового віку Мамаївці у Верхньому Попрутті. На пам'ятці зафіксовано два об'єкти. Наведено опис та аналіз виявлених керамічних, кістяних, металевих і кам'яних виробів, які характерні для старожитностей культур багатоваликової кераміки, Ноа та голіградської. Порушено питання щодо окремих аспектів етнокультурної ситуації та реконструкції навколишнього середовища.

Ключові слова: пізньобронзовий вік, Верхнє Попруття, металеві вироби, кістяна індустрія, культура Ноа, об'єкти археологічної спадщини.

Значну територію Карпато-Дністерського регіону в пізньобронзовому віці заселяли носії культури Ноа. Її старожитності представлені відкритими поселеннями, могильниками та скарбами з яскравим і своєрідним асортиментом керамічних, кам'яних, кістяних і металевих виробів. Хоча окремі з них потрапили в поле зору науковців ще наприкінці XIX ст., проте широкомасштабні дослідження на західноукраїнських землях розпочалися вже в радянський період і пов'язані з іменами Г.І. Мелюкової [10], Г.І. Смірної [12–14], Е. А. Балагурі [1], Л.І. Крушельницької [8], Б. О. Тимощука [16] та ін. Однак є ще чимало нез'ясованих питань: хронологія, культурогенез, історична доля, зв'язки з іншими спільнотами тощо. Науковий інтерес спільно із загрозливим станом у сфері збереження археологічних об'єктів історико-культурної спадщини спонукає до подальшого пошуку і дослідження пам'яток культури Ноа, до яких нещодавно додалося поселення Мамаївці на Буковині.

Пам'ятки виявили співробітники Чернівецької філії НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАНУ в 2008 р. На підставі підйомного матеріалу та зачищення відслонень ґрунту зафіксовано горизонти культур Ноа та черняхівської. Згодом під час розвідок 2009–2011 рр. простежено *in situ* нашарування голіградської культури, а також зібрано перевідкладені фрагменти керамі-

ки трипільської та давньоруської культур. Пам'ятки взято на державний облік згідно з розпорядженням Чернівецької ОДА № 757-р від 11.11.2011 р.

Багатшарове поселення розташоване на північно-східній околиці с. Мамаївці Кіцманського р-ну на схід від птахофабрики (адміністративні межі Мамаївської та частково Стрілецькокутської сільських рад Кіцманського р-ну). Охоплена ним територія загальною площею близько 15 га обмежена двома струмками-канавами з півдня, сходу та північного сходу і є ледь підвищеною рівниною другою терасою р. Прут з родючим ґрунтом. Є підстави вважати, що в давнину навколишнє природне середовище значно відрізнялося від сучасного, сформованого антропогенним впливом: зміною русла р. Совиці та меліорацією земельних угідь. Як бачимо на карті останньої чверті XVIII ст., безпосередньо на південь від пам'ятки біля уступу другої тераси протікала р. Совиця, яка впадала у р. Прут значно далі на схід (район сучасного м. Чернівці) та залишила по собі заболочену низовину. Тобто давні поселення розміщували не у відкритому полі за декілька кілометрів від р. Прут, а на видовженому мису між Палеосовицею та її невеличкою лівою притокою (Рис. 1:2).

Із заходу на схід поселення перетинала польова дорога, а більшу його територію займали присадибні ділянки. Значна частина пам'ятки зруйнована внаслідок грабіжницького вибору чорнозему. Вздовж дороги тягнеться низка котлованів глибиною до 2 м за ширини 15–20 м, які густо насичені археологічним матеріалом, однак засмічені.

У відслоненнях ґрунту зафіксовано рештки двох об'єктів пізньобронзового часу. Об'єкт 1, що належить культурі Ноа, розміщений у південно-східній частині пам'ятки, де визначено таку стратиграфію: до 0,15 м — дерновий шар; 0,15–0,85 м — суглинковий сильногумусований чорнозем; 0,85–1,20 м — темно-сірий намулистий супісок із вмістом залізистих стяжін рудого забарвлення. Культурний шар у вигляді дрібних шматків обмазки, поодиноких вуглинок, перепалених камінців, фрагментів кераміки та кісток залягає на глибині 0,55–0,85 м від сучасної поверхні й досягає 1,0 м у межах заглиблення. Заглиблення фіксоване ледь похилою, нечітко вираженою долівкою, заокругленим північним краєм, шириною 2 м та довжиною понад 1,5 м. Біля північно-західної стінки простежено сліди стовпвої ямки діаметром 0,05 м. Виявлений матеріал та його локалізація дає підстави припустити, що це заглиблення було частиною наземної споруди розмірами близько 6 м². Знахідки з культурного шару в межах споруди та підйомний матеріал із котловану поряд представлені виробами з кераміки, кістки, каменю та металу.

Керамічний матеріал доволі фрагментований та розрізнений. За фактурою глиняного тіста кераміка умовно розділена на дві групи: кухонну та столову. Для першої групи характерні різної інтенсивності домішки в глиняному тісті шамоту та кварцової чи кремнієвої жорстви білого, сірого або чорного забарвлення розмірами до 0,5 см. Поверхня посудин має сіре, буре,

жовте чи оранжеве забарвлення, кольори внутрішньої та зовнішньої поверхонь часто відрізняються. Випал кераміки хороший, однак трапляються як одного кольору в зламі фрагменти, так і двох чи трьох. Більшість фрагментів належить банкоподібним посудинам зі слабо виділеною шийкою або без неї. Край їхніх вінець прямий, скошений, заокруглений або ледь відхилений назовні. Під ним посудини орнаментували відтягнутим (зрідка наліпним) валиком із трикутним чи округлим профілем. Валик залишався гладким, розчленовували його пальцевими вдавленнями, косими ромбоподібними заглибленнями чи циліндричною паличкою для імітації плетеного джгута (Рис. 2:1–4, 3:1–11). Такі орнаментальні мотиви наводять на думку про те, що банкоподібні горщики з валиком можуть успадковувати дерев'яні зразки посуду зі скріплючими обручами.

У більшості випадків вище від валика є ряд наколів, зроблених заокругленим чи трубчастим предметом. Відповідно, з внутрішнього боку посуду часто утворювалися випуклості-горошини. Інколи трапляються й наскрізні отвори. Виділяється екземпляр з досить розхиленим вінчиком діаметром близько 34 см і загальною висотою понад 22 см (Рис. 2:1).

Друга група — столова кераміка — кількісно значно поступається першій. Її глиняне тісто якісніше, позбавлене крупнофракційних домішок. У ньому наявний дрібно- та крупнозернистий пісок або ж домішки візуально не простежуються. Товщина стінок посуду менша, їхня поверхня акуратно зглажена, іноді пролискована, має темно-сіре або жовто-сіре забарвлення. Випал, зазвичай, хороший та рівномірний. Кераміка представлена фрагментами різного типу чаш і невеликими глибокими мисками. Миски відрізняються напівсферичною формою з горизонтальною смужкою наколів на одному виробі (Рис. 2:5, 7:7).

Чаші представлені, очевидно, дво- та одноручними екземплярами. Виявлено ручки простої стрічкоподібної форми (Рис. 4:9–11) та з «кнопкою»-виступом у верхній частині (Рис. 4:6–8). Майже повністю піддається реконструкції чаша з діаметром вінець 12 см, дещо — 4,8 см, висотою — 7,5 см (Рис. 4:4). Тісто має яскраво-оранжевий колір без помітних домішок або темно-сіре забарвлення із домішкою дрібного шамоту (до 1 мм), дрібно- та середньозернистої кварцової жорстви й піску. В окремих випадках поверхня покрита ангобом.

Остеологічний матеріал представлений кістками тварин, переважно сильно фрагментованими (розколотими), та зубами. Серед них виділено рештки бика, свійської та дикої свині, кози/вівці, тура або зубра, оленя, ведмедя та лисиці.

До кістяних виробів належать п'ять знахідок. Перше знаряддя долотоподібної форми, ймовірно, лощило, виготовлене з частини великої трубчастої кістки, має довжину 10 см за максимальної ширини 3,9 см (Рис. 5:10). Робочий кінець загострений, дещо скошений та заполірований. Тильна внутрішня час-

тина виробу теж містить по краях сліди поперечного шліфування. У другого виробу — кістяної шпильки — зламаний у давнину гострий кінець (Рис. 5:11). Ширина верхньої частини становить 1,7 см, діаметр нижньої — 0,35–0,50 см. Задня частина лопатки сколота, очевидно, для потоншення виробу. У її центрі міститься кругле заглиблення діаметром 0,25 см від недосвердленого отвору. Нижня частина лопатки та стрижень відполіровані та містять сліди поперечного шліфування. Серед кістяних знахідок трапився також розбивник із діаметром робочої поверхні 4,1–4,6 см та нарізаними по краю зубцями (Рис. 5:14). З кістки виготовлено два наконечники стріл веретеноподібної форми. Знахідка із заповнення об'єкта 1 має довжину 8,4 см (Рис. 5:12). Поверхня виробу помітно гранчаста, містить сліди поперечної абразивної обробки. Довжина черешка — 3,3 см, діаметр пера — 0,65 см, діаметр черешка — 0,45 см.

Трьома знахідками представлені кам'яні артефакти з об'єкта 1:

1. Нижня частина нуклеуса з темно-коричневого кременю з дрібними сірими вкрапленнями, відбита поперечним ударом (Рис. 5:17). Ширина останніх сколотих пластин становила 0,5–1,5 см. Розміри знахідки — 4,9×3,5×2,2 см.

2. Плитка зі світло-сірої дрібнозернистої пісковикової породи розмірами 9,5×6,4 см і товщиною 1,5–1,6 см. Одна її площа гладко зашліфована, інша має рівну ніздрювату від обробки поверхню (Рис. 5:16). Ймовірно, знахідка була заготовкою ливарної форми або її кришкою.

3. Ступка, виготовлена з темно-сірого пісковика природної трапецієподібної форми. На одній із великих площин виконане заглиблення (Рис. 5:15). Розміри виробу становлять 6,6×5,1×3,1 см. Схожі знахідки традиційно інтерпретують як ступки чи підп'ятники до дверей.

Загалом виявлені знахідки є типовими для старожитностей культури Ноа. Передусім це стосується керамічного комплексу, у якому відомі численні аналогії з Магалянського та Острівцевого поселень. Населення бронзового віку України широко використовувало схожі кістяні вироби [9, с. 157–158, рис. 47:2,7; 11, с. 113, рис. 26:12; 3, с. 114, 128, рис. 11:1]. Кістяне долотоподібне знаряддя походить, наприклад, з першого шару поселення Магала, яке Г.І.Смірнова зачислила до пізнього етапу комарівської культури. Однак подібні вироби характерні для другого шару цієї пам'ятки — шару культури Ноа [14, рис. 1:4; 12, рис. 7:1, 19]. Схожі знаряддя походять також із зольника на поселенні культури Ноа Стецівка II (урочище Кутова) і поселення Воля IV [8, рис. 25:11, 44:8]. З другого шару пам'ятки Магала, а також з поселення Трушешти відомі аналогічні кістяні шпильки [13, с. 23, рис. 8:10,11; 18, р. 163, fig. 13:12]. Серед старожитностей культурно-історичної спільноти Сабатинівка–Ноа–Кослоджені масово представлені кістяні розбивники [17, с. 86], аналогічні описаній вище знахідці. У межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра вони походять з поселень

Магала [12, с. 14], Оселівка [10, с. 9], а також Южинець, Жилівка, Коновка, Круглик, Комарів тощо. Відомі серед кістяних виробів культури Ноа й наконечники стріл, зокрема з поселення Магала II [12, с. 15].

Другий об'єкт виявлено за 50 м на захід під час зачищення стінки котловану з такою стратиграфією: до 0,4 м — сучасний насипний ґрунт; 0,4–0,45 м — похований гумус; 0,45–1,55 м — чорнозем; від 1,55 м — материк (жовта глина). На рівні материка виступають ґрунтові води. Таке залягання ґрунтів свідчить, що селище культури Ноа займало як підвищену ділянку мису з материковою підстилкою з жовтої глини, так і прибережну смугу з намулистими річковими наносами, зафіксованими безпосередньо під культурними нашаруваннями в районі об'єкта 1.

Культурний шар у вигляді вкраплень шматків обмазки, вуглинок та перепаленого каміння залягає на глибині 0,90–1,15 м від сучасної поверхні. У межах зачистки на відстань 1,55 м зафіксовано профіль заглибленого об'єкта (глибина — 1,45 м), кут якого завдовжки близько 0,65 м був частково зруйнований. У верхній частині його заповнення (1,15–1,30 м) виявлено матеріали, характерні для раннього періоду голіградської культури фракійського гальштату. Він представлений фрагментами кухонного та столового посуду бурого чи оранжевого забарвлення, у тісті якого наявні домішки шамоту, піску чи дрібних камінців. Зовнішня або й обидві поверхні кухонного посуду здебільшого заглажені серією регулярних чи хаотичних гребінчастих ліній (Рис. 8:1, 3, 4, 6, 7). На кількох екземплярах є виступи-упори (Рис. 8:3–4). Фрагменти столових посудин містять дрібнішого розміру домішки та мають ліпше заглажену пролисковану поверхню темно-сірого або чорного кольорів, інколи прикрашену канелюрами (Рис. 8:2, 5). У цьому ж горизонті трапився кам'яний виріб з гладкою патинізованою поверхнею. Він коричневий у зламі. Слугував, очевидно, лощиком (Рис. 8:8). Довжина знаряддя становить 6,8 см, ширина — 2,5 см. Подібний кам'яний виріб походить з поселення чорноліської культури Непоротове на правобережжі р. Дністер [7, рис. 75:2].

На глибині 1,30–1,45 м залягали знахідки культури Ноа. Кераміка представлена фрагментами посудин з домішками дрібних зерен шамоту та кварцової жорстви. Фрагмент однієї миски прикрашений під вінцем рядом наколів (Рис. 8:11), а горщика — наколами та розчленованим валиком (Рис. 8:10). До старожитностей культури Ноа належить також двоплощадковий нуклеус з темно-коричневого напівпрозорого галькового кременю розмірами 4,7×4,6×3,4 см. Поряд з керамікою виявлено остеологічний матеріал, в тім числі кістки бика та оленя¹. У горизонті з матеріалами культури

¹ Висловлюємо подяку кандидату історичних наук, докторанту кафедри фізичної географії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Б. Т. Рідушу за визначення остеологічного матеріалу.

Ноа трапилися також два фрагменти кераміки, характерної для культури багатоваликової кераміки (Рис. 8:14–15). Ззовні вони сіро-жовтого кольору, зсередини — сірого, на зламі — чорні. На одному фрагменті простежено два горизонтальні валики, розчленовані пальцевими вдавленнями, та прокреслені косі лінії під ними.

Щодо поселення загалом, то, крім нашарувань культури Ноа й раннього гальштату, є ймовірність виявлення більш ранніх об'єктів, пов'язаних з комарівською культурою. Про це свідчать фрагменти тюльпаноподібного горщика з валиком та орнаментациєю у вигляді заштрихованого трикутника (Рис. 7:9,10).

У зруйнованих котлованах нашаруваннях виявлено також бронзові ніж та заклепку [6]. Гострий кінець ножа зламаний. Виріб має горбинку на спинці, яка Т-подібно потовщена з обох боків. Ручка також підсилена по обох краях двосторонніми валиками, які поступово зникають. Посередині ручки розміщені три отвори різних розмірів (Рис. 5:2). Довжина зламаного ножа становить 9,6 см, ширина леза — 2,2 см, довжина та ширина ручки, відповідно, — 4,4 і 1,4 см. Бронзова заклепка завдовжки 1,8 см має циліндричну форму та півсферичні потовщення-шапочки на кінцях (Рис. 5:1). Діаметр стрижня заклепки — 0,5 см. Обидві знахідки покриті зеленою патиною. Також у межах котлованів по вибору ґрунту виявлено аморфні злитки бронзи (Рис. 5:3–9), що може свідчити про місцеве бронзолварне виробництво.

Подібні до описаного ножі нерідко трапляються в Карпато-Дунайському регіоні, де датовані переважно пізньобронзовим віком. В епоху пізньої бронзи та раннього гальштату ножі з горбинкою та потовщенням на спинці відомі й серед старожитностей Карпато-Дністерського регіону [2]. Бронзова заклепка слугувала, очевидно, для кріплення рукоятки ножа чи була частиною клинкової зброї.

Відносне датування зафіксованих об'єктів та поселення пізньобронзового віку загалом можливе, передусім, завдяки кераміці. Наприклад, серед фрагментів посуду з об'єкта 1 нема зразків, характерних для попередніх комарівських чи наступних голіградських старожитностей, що дає змогу зачислити його до етапу Ноа-II за періодизацією А. Флореску. Про цей же етап свідчать чаші з кнопкоподібним упором на ручках, властивим для п'ятого типу ваз за класифікацією Л. І. Крушельницької [8, с. 118, рис. 48]. На думку Г. І. Смірної, ручки з виступом характерні для етапу Ноа-II [19, abb. 10:20,22].

Матеріал з об'єкта 2, на жаль, нечисленний. Однак він теж дає змогу висловити деякі міркування. По-перше, припустити співіснування на якомусь хронологічному відрізку культури Ноа та культури багатоваликової кераміки. Така думка додатково підтверджена спільними знахідками кераміки обох культур у Магалі (зольник) [13, с. 28, рис. 14:3–5,8] та Бовшеві (яма 1,

закритий комплекс) [8, с. 26, 29, рис. 10:2–6]. З Мамаївців (урочище Ставище) походить також випадкова знахідка придонної частини посудини з рядами горизонтальних, розчленованих пальцевими вдавленнями пружків. Цікаво, що орнаментовані посудини в Пруто-Дністерському межиріччі характерні лише для першої фази розвитку культури багатоваликаної кераміки, яку запропоновано датувати приблизно XVII–XV ст. до н. е. [15, с. 561]. З іншого боку, характер залягання знахідок у межах одного об'єкта та відсутність стерильного прошарку свідчать про порівняно незначний часовий проміжок між горизонтами культур Ноа та ранньогальштатської.

Пам'ятка раннього етапу культури Гава-Голігради в Мамаївцях входила до складу великого гнізда поселень, сконцентрованих переважно вздовж лівого підвищеного берега Палеосовиці (Рис. 1:1), яка на пізньому та фінальному етапах бронзового віку була однією з ланок Сіreto-Дністерської ділянки шляху [5]. Серед відомих пам'яток — Мамаївці (урочище Селище) (Рис. 1:1), Чернівці (урочища Острів, Очерет, Мікулівка (Рис. 1:3), Біля Ставу (Рис. 1:4)). У 1953 р. на території першого з перелічених поселень виявлено скарб бронзових виробів (один-два наконечники списів і близько 30 браслетів) у керамічній посудині. Отже, низинна топографія розташування пам'яток у мікрореєоні зберігалася протягом усього періоду пізньобронзового віку, змінившись «високою», імовірно, на етапі HaB, коли на правобережжі Пруту постала потужна укріплена лінія городищ (Чернівці, урочища Винна Гора і Шанці; Ревне, урочища Городище і Царина; Коростовата, урочище Замок; Зеленів, урочище Гора (?); Рудники, урочище Городище) [4].

Результати попередніх досліджень засвідчують перспективність багатшарової пам'ятки Мамаївці для подальших досліджень та необхідність її охорони від руйнування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балагурі Е. Поселення культури Ноа біля с. Острівця Івано-Франківської області // Археологія. — 1968. — Т. XXI. — С. 135–146.
2. Бандрівський М. Бронзові ножі Українського Правобережного Лісостепу періодів BrD — HaB1: питання типології і походження // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. — Чернівці–Вижниця, 2011. — Т. 1(31). — С. 9–18.
3. Завітій Б. Дослідження Лошнівського городища ранньозалізного віку та його околиць у 2008 р. // Вісник інституту археології Львівського університету. — 2009. — Вип. 4. — С. 111–129.
4. Ільків М. Маловідомий комплекс знахідок бронзових виробів з околиць Глиниці на Буковині // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. — Чернівці–Вижниця, 2012. — Т. 1(33). — С. 19–34.

5. Ільків М. Сірет-Дністровська ділянка шляху доби пізньої та фінальної бронзи // Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Українських Карпат у доісторичну добу та в середньовіччі. — Львів-Тустань, 2011. — С. 21–23.
6. Ільків М., Пивоваров С. Нові знахідки давніх бронзових виробів на території Чернівецької області // Одиссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. — Одеса, 2010. — Вип. II. — С. 3–4.
7. Крушельницька Л. Чорноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами непоротівської групи пам'яток). — Львів, 1998. — 224 с.
8. Крушельницька Л. Культура Ноа на землях України. — Львів, 2006. — 176 с.
9. Ляшко С. Косторезное производство в эпоху бронзы // Ремесло энеолита — бронзы на Украине. — К., 1994. — С. 152–166.
10. Мелюкова А. Памятники скифского времени Лесостепного Среднего Поднестровья // МИА. — 1958. — № 64: Памятники скифо-сарматского времени в Северном Причерноморье. — С. 5–102.
11. Смирнова Г. Раннеголиградский комплекс Магалы // КСИА. — 1965. — Вып. 105. — С. 109–118.
12. Смирнова Г. Поселение Магала — памятник древнефракийской культуры в Прикарпатье (вторая половина XIII – середина VII в. до н.э.) // Древние фракийцы в Северном Причерноморье. — М., 1969. — С. 7–34.
13. Смирнова Г. Новые исследования поселения Магала // АСГЭ. — 1972. — Вып. 14. — С. 12–31.
14. Смирнова Г. Магала I — некоторые вопросы хронологии позднекомаровской культуры в Прикарпатье // Энеолит и бронзовый век Украины. Исследования и материалы. — К., 1976. — С. 118–135.
15. Смирнова Г. Первые поселенцы у с. Долиняны, в урочище Помирки (эпоха средней бронзы) // Stratum plus. — 2000. — № 2. — С. 556–562.
16. Тимошук Б. Чернівецька область // Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. — К., 1984. — С. 109–171.
17. Черняков И. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. — К., 1985. — 172 с.
18. Florescu A. Contributii la cunoasterea culturii Noua // Arheologia Moldovei. — 1964. — Vol. II–III. — P. 143–216.
19. Smirnova G. Die Siedlung Mahala Ia und Ib ein denkmal der Noua I- und II-kultur // Culture et civilization av bas Danube. — Calarasi, 1993. — Vol. X. — P. 57–73.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ ДО СТАТТІ

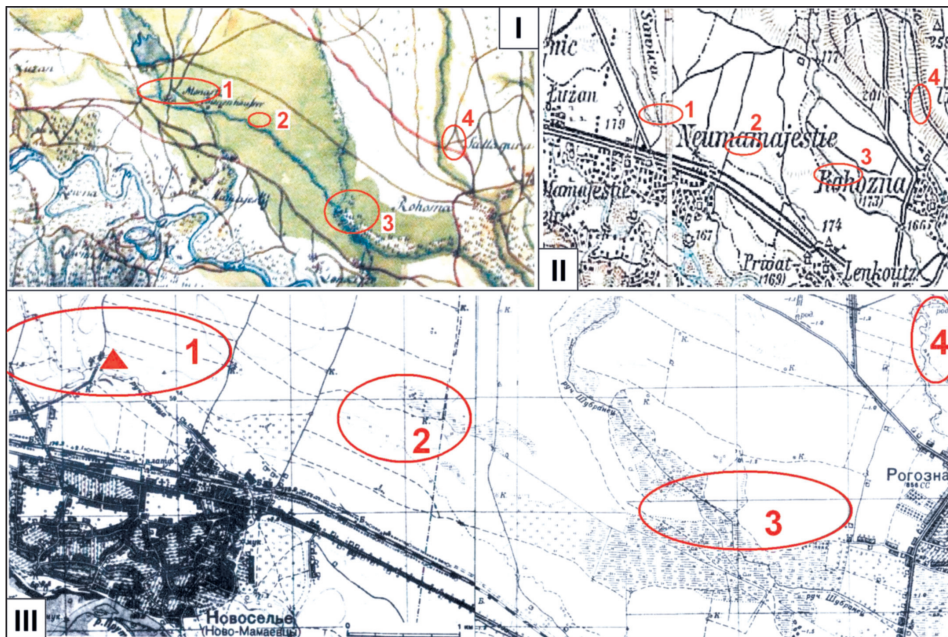

Рис. 1. Локалізація пам'яток пізньобронзового віку в околицях місцезнаходження Мамаївського скарбу бронзових виробів (1–4) на картах кінця XVIII ст. (I), початку (II) та середини (III) XX ст.

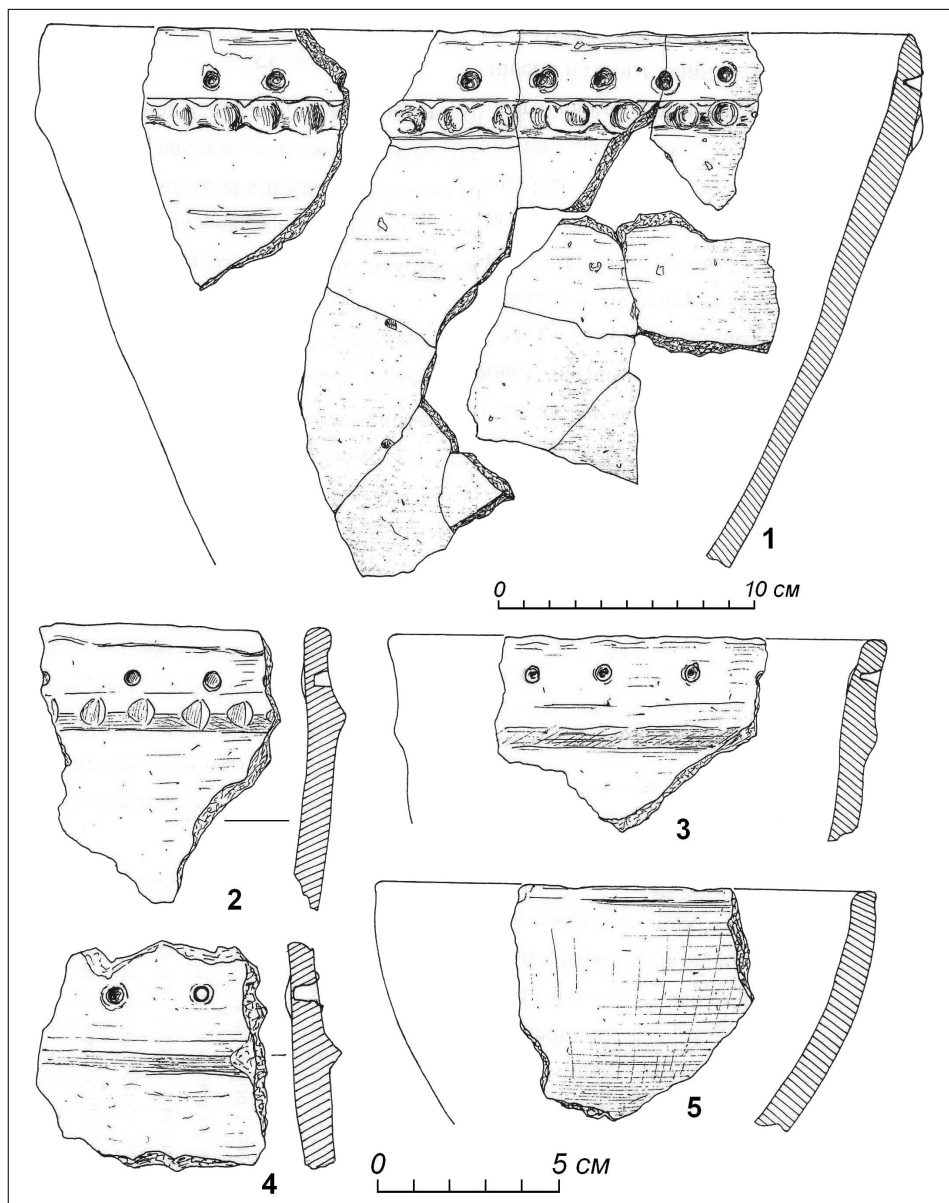

Рис. 2. Мамаївці, урочище За птахофабрикою. Об'єкт 1. Фрагменти керамічного посуду

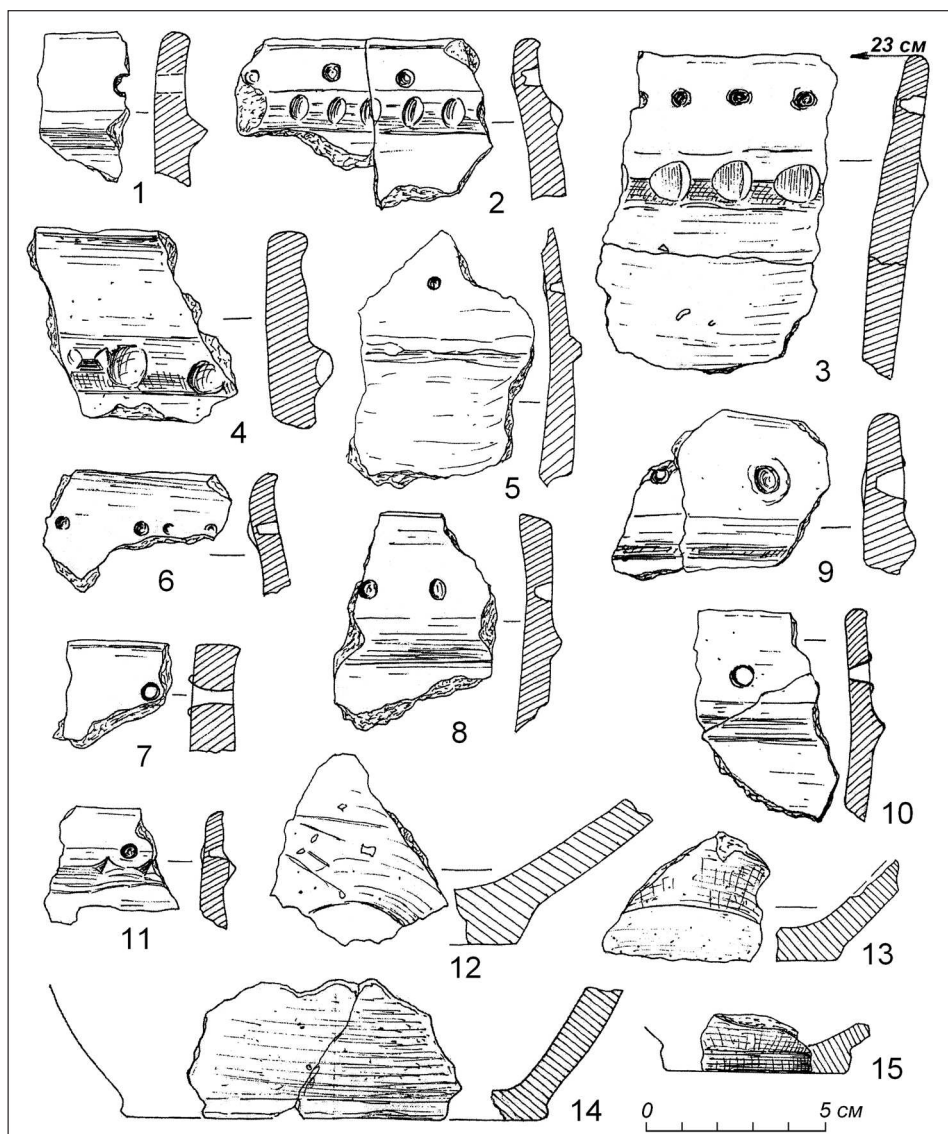

Рис. 3. Мамаївці, урочище За птахофабрикою. Об'єкт 1. Фрагменти керамічного посуду

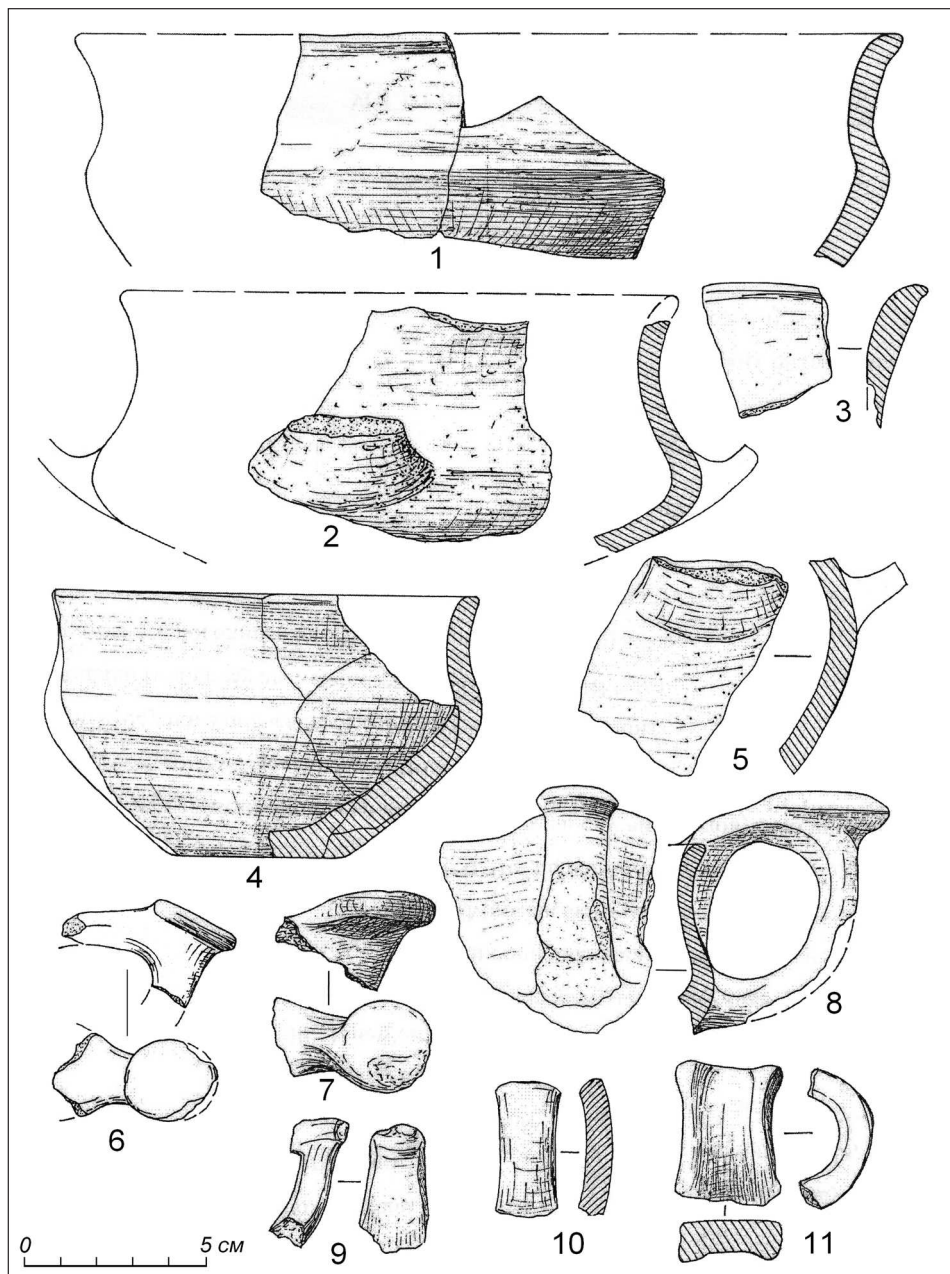

Рис. 4. Мамаївці, урочище За птахофабрикою. Об'єкт 1. Фрагменти керамічного посуду

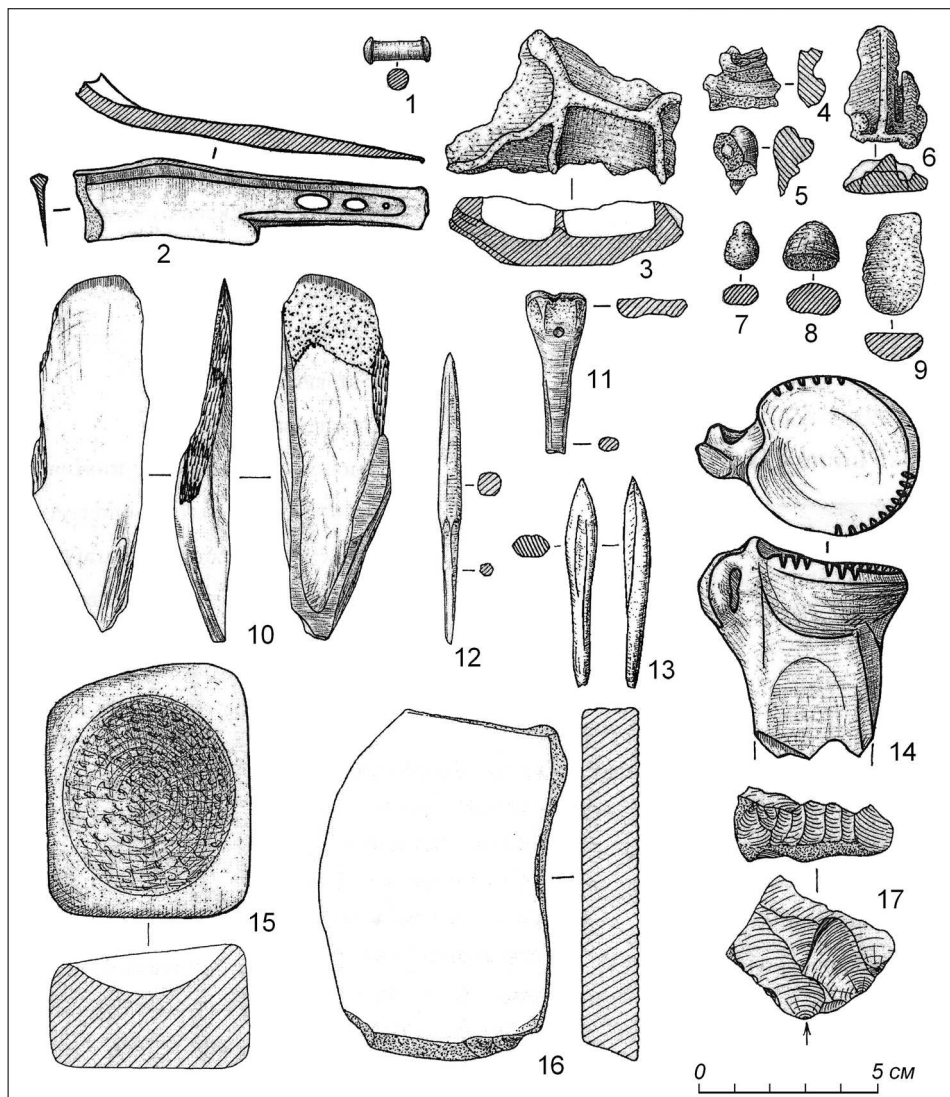

Рис. 5. Мамаївці, урочище За птахофабрикою. Металеві (1–9), кістяні (10–14) та кам'яні (15–17) вироби: 1–9, 13–14 — підйомний матеріал; 10–12, 15–17 — об'єкт № 1

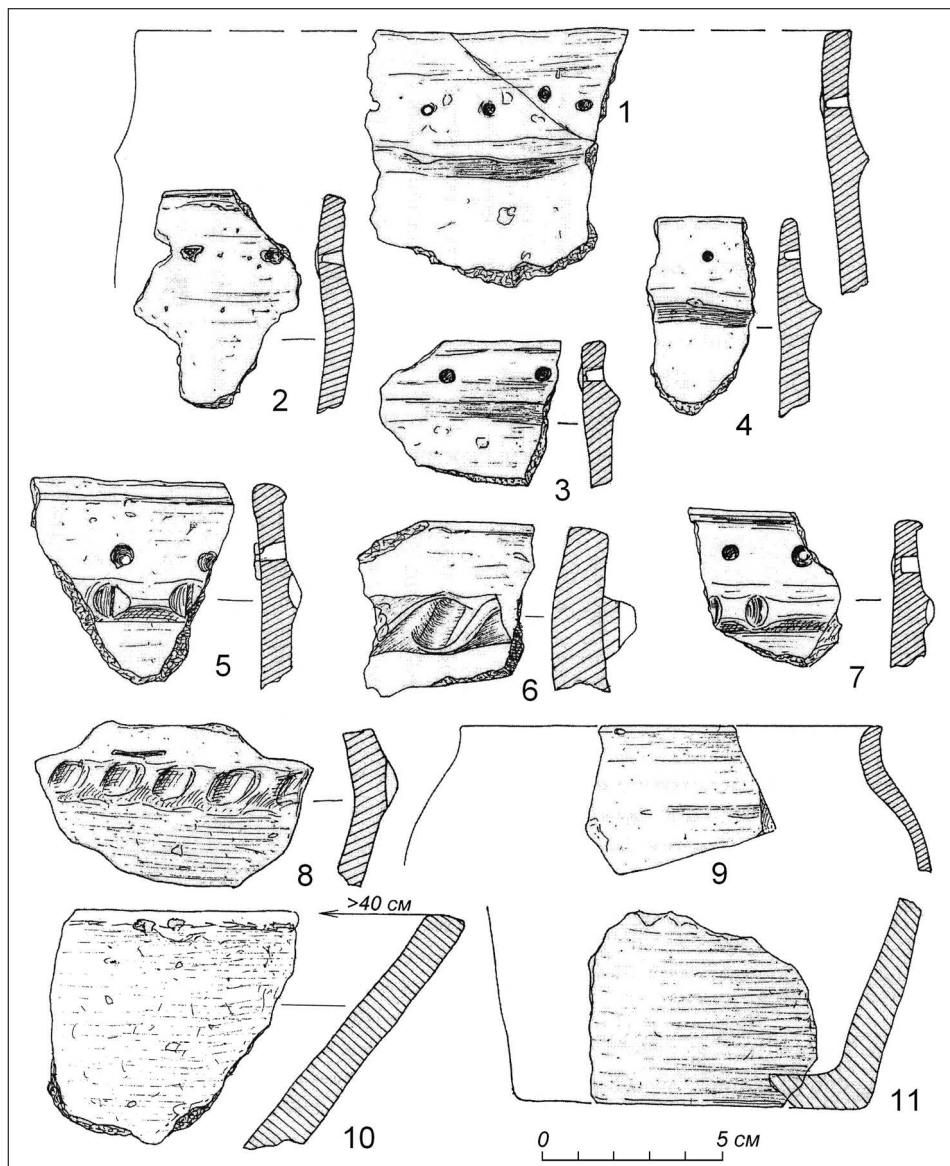

Рис. 6. Мамаївці, урочище За птахофабрикою. Підйомний матеріал. Фрагменти керамічного посуду

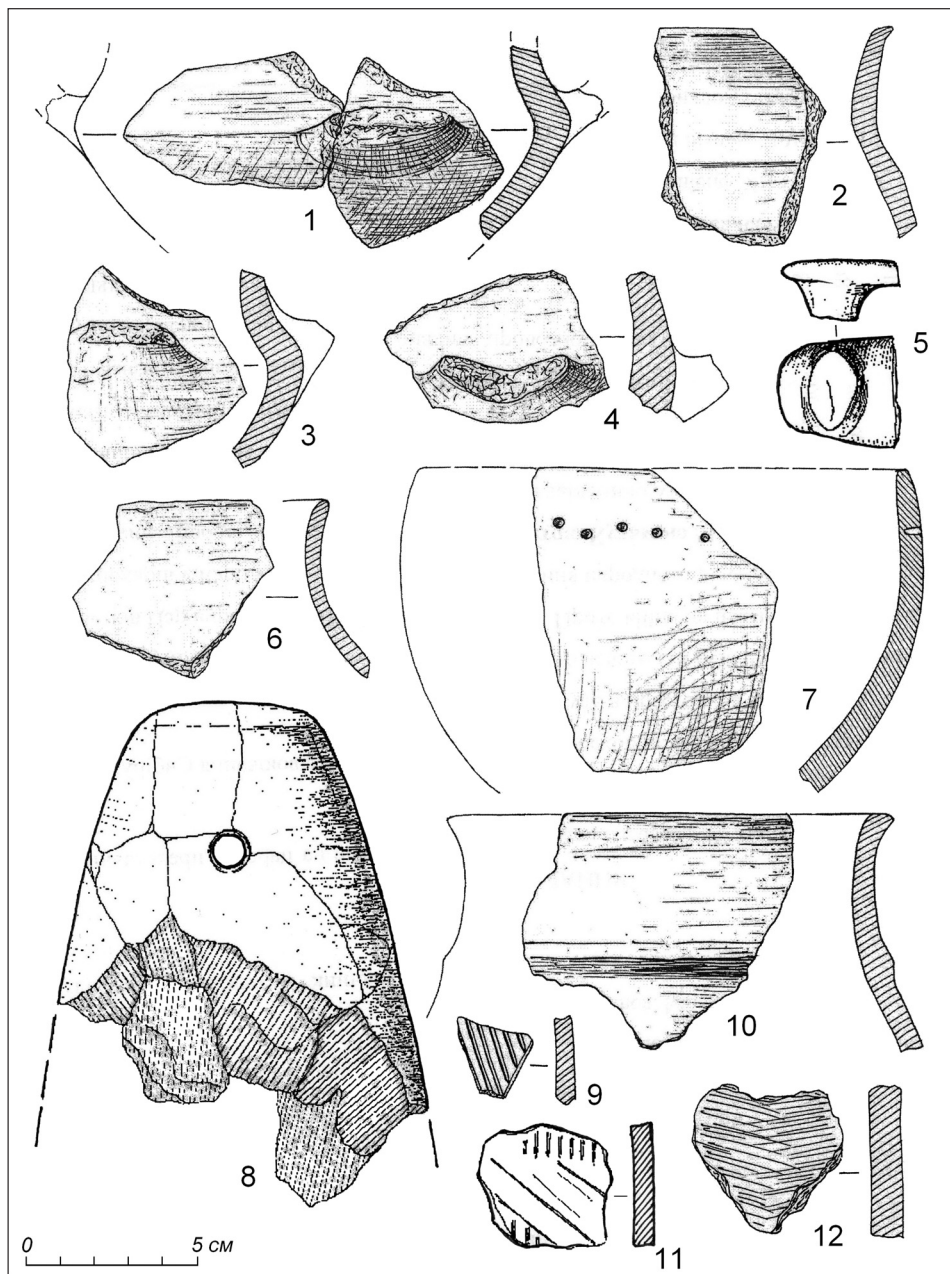

Рис. 7. Мамаївці, урочище За птахофабрикою. Підйомний матеріал. Фрагменти керамічного посуду

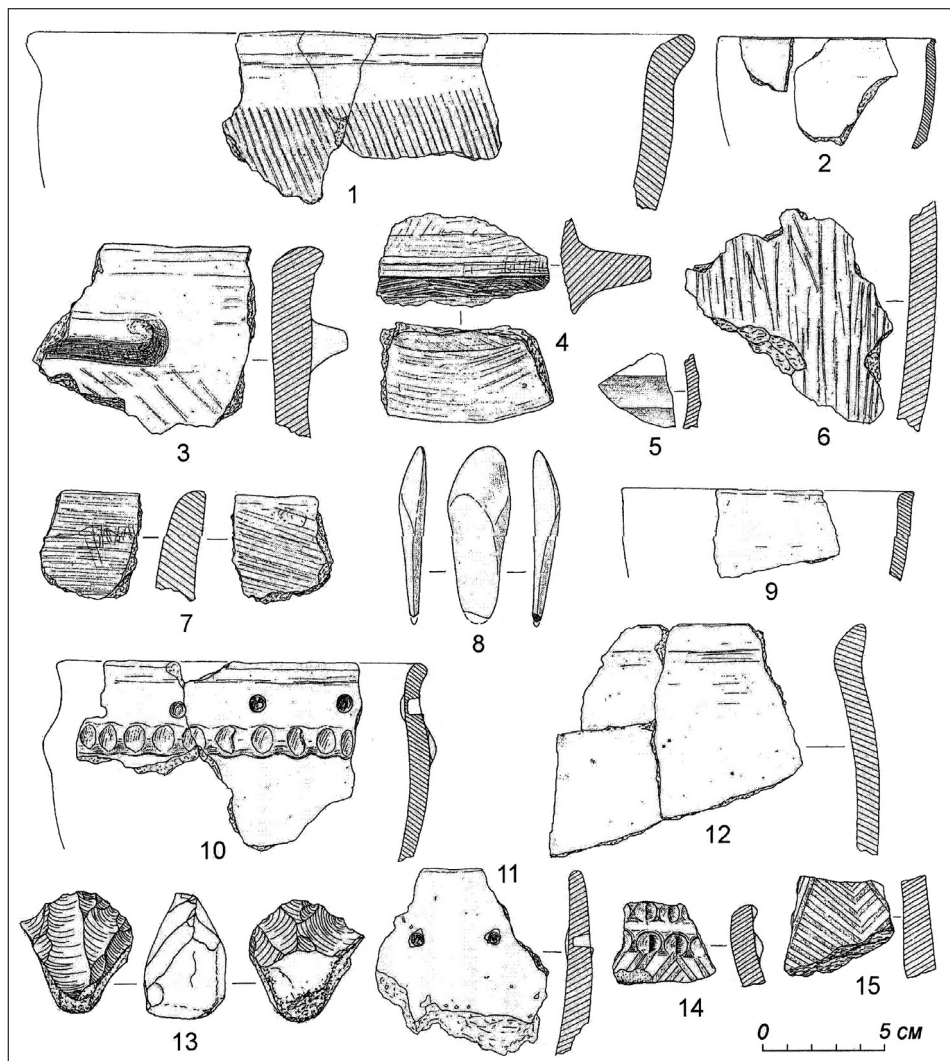

Рис. 8. Мамаївці, урочище За птахофабрикою. Об'єкт 2. Фрагментовані керамічні (1–7, 9–12, 14–15) та кам'яні вироби (8, 13) з верхнього (1–8) та нижнього (9–15) горизонтів

ARCHAEOLOGICAL SURVEY AT THE SETTLEMENT OF THE LATE BRONZE AGE MAMAYIVTSI IN THE UPPER PRUT REGION

MYKOLA IL'KIV

Chernivtsi department of «Guard Archaeological Service of Ukraine»
Institute of Archaeology National Academy of Science of Ukraine
Cathedral Str., 2
58000, Chernivtsi
ilkiv_chnu@ukr.net

Archaeological surveys at the multilayer settlement Mamayivtsi in Bukovyna were conducted in 2008–2012. Remains of two objects Late Bronze Age and collection of artifacts were found. The first object belonged to Noua culture and contained fragments of pottery and tools made of — bone and stone. Object 2 had two horizons. The upper one is dated by the early stage of the Gava-Goligrady culture, while the lower horizon — belonged to the Noua culture. Also fragments of dishes typical for the Multiroller ceramics culture were found in the lower horizon. Settlement was the part of a large accumulation of archeological sites. The settlements are mainly concentrated along the left high bank of Paleosovytsya river (second terrace of Prut river), which in late and final stages of the Bronze Age performed by one of the links of the Siret-Dniester way. Archaeological sites requires emergency research.

Key words: Late Bronze Age, Upper Prut region, paleometal products, bone industry, Noua culture, depot of bronzes, archaeological heritage.